

**Богдан Рідуш, Леонід Горобець,
Олександр Ковальчук, Юрій Пишеничний**

РЕШТКИ ТВАРИН ЗІ СМІТНИКА ДУБЕНСЬКОГО ЗАМКУ XVI СТ.

Серед археологічних об'єктів смітники є одними з найбільш інформативних. Завдяки тривалому накопиченню на одній ділянці залишків людської життєдіяльності виникає можливість дослідження широкого кола питань повсякденного побуту місцевого населення. Значною мірою це стосується культури харчування. Osteологічний матеріал у цьому випадку слугує джерелом до встановлення видового складу тварин, який використовувався в їжу. Він також відтворює особливості переробки, приготування та споживання харчів. Неабиякий інтерес при цьому викликає виділення характерних рис харчової бази в окремих суспільних групах, зокрема й привілейованих, а також її зміна протягом тривалого часу. Однак зооархеологічні матеріали з пам'яток пізньосередньовічного та ранньомодерного часу на території України лише починають привертати увагу дослідників. В своїй підсумковій монографії Олег Журавльов¹ зазначає, що osteологічних матеріалів цього часу фахівцям передано дуже мало. Він наводить лише одну працю, присвячену археозоології Мангупа середини XVII – початку XVIII ст.² Отримані на сьогодні комплексні результати зі старого замку у Дубні доповнюють картину тогочасного повсякденного життя, відображають смаки та тенденції у середовищі української знаті. Крім того, osteологічний матеріал розкриває роль тваринництва в економіці маєтку й дає часткове уявлення про дику фауну на яку полювала шляхта.

Перші писемні відомості про Дубенський замок з'являються в 1492 р.³ Старий замок знаходився східніше від збереженого до сьогодні бастионного замку на краю мису, захищеного річкою і штучним ровом, що фактично робили його розташування острівним. Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум у 1671 р. так описував цей об'єкт: *“праворуч [від подвір'я бастионного замку – Авт.] видно мур з ровом, яким можна пройти до старого замку,*

¹ Журавльов О.П. Фауна України: археозоологічні дослідження. – Київ, 2016. – 389 с.

² Журавльов О.П., Душенко А.А. Osteологические материалы из раскопок в верховьях балки Табана-Дере // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 2007. – Вып. 13. – С. 299-311.

³ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – Київ, 2012. – С. 248.

де все збудоване з дерева й захищене частково мурами, вежами і земляними валами, але все зруйноване”⁴. До наших днів стара твердиня не збереглася, та й у ХІХ ст. про її існування нагадували лише залишки фундаментів⁵.

Доля Дубенського замку була нерозривно пов’язана із родом князів Острозьких, які володіли ним до свого згасання в 1620 р. Увесь цей час Дубно було одним з адміністративних центрів Острозького князівства, а за життя київського воєводи Василя-Костянтина Костянтиновича певний час виконувало функції його столиці. Роль Дубенського замку в особистому та суспільно-політичному житті князя Василя-Костянтина Острозького важко переоцінити. За повідомленням джерел, в його стінах він народився⁶, сюди переніс маєтковий центр своїх володінь після втрати права на Остріг, тут мав основну резиденцію з 1541 до 1574 р.⁷

Запропоноване дослідження не тільки подає результати опрацювання тваринних решток з цієї пам’ятки. Стаття також має на меті ввести до наукового обігу джерела, важливі у контексті вивчення життя суспільно-привілейованих верств населення, до яких належав рід князів Острозьких. Крім того, це перша пам’ятка періоду пізнього середньовіччя на території України, за результатами досліджень якої здійснено комплексний аналіз решток тварин.

Давнє замчище Дубна в наш час зайняте промисловими, торгівельними та житловими будівлями. Тому для проведення археологічних досліджень придатні лише окремі невеликі ділянки пам’ятки. У 2015 р. у північній частині замчища було проведено розкопки (площа 21 м²) (рис. 1). Культурні шари періоду пізнього середньовіччя на підвищенні мису виявилися знищеними до материка, тоді як на схилі вони були добре збережені у вигляді світло-бурого та світло-сірого пухкого ґрунту. Останній залягав вниз по схилу до відміток 1,65-3,7 м, та найбільшу потужність мав у верхній частині схилу – до 0,4 м. Він містив фрагменти керамічного посуду та кахель, віконних шибок та свинцевих оправ до них, металеві вироби, уламки цегли. Особливо насиченим цей шар ґрунту був лускою і кістками риби, птахів та ссавців. У верхній частині схилу він прилягав до збережених на краю підвищення фундаментів мурованої прямокутної споруди, у вапняному розчині якої знайдено уламки стінок посудин, що близькі до уживаних у ХVІ ст. Матеріальний комплекс із світло-сірого пухкого ґрунту, передусім численний посуд та кахлі, за типологічними і технологічними ознаками належить до кінця ХV-ХVІ ст., а щонайпізніше до початку ХVІІ ст. Внизу схилу цей шар був перекритий

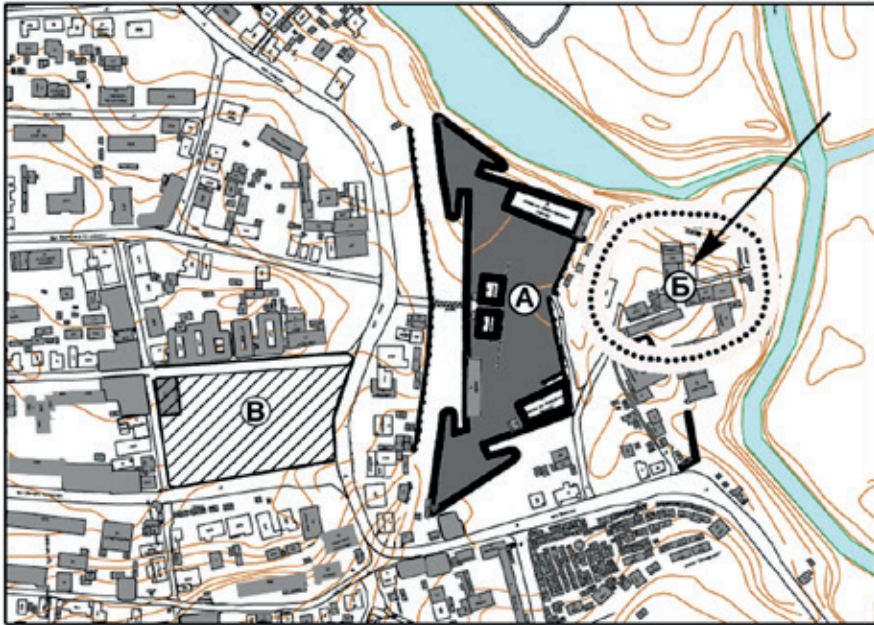
⁴ Liske K. Cudzoziemcy w Polsce. – Lwow, 1876. – S. 167.

⁵ Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Санкт-Петербург, 1850. – Т. 10, ч. 3: Вольнская губерния / [Сост. штабс-капитан Фригче]. – С. 140; Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Вольни. – Санкт-Петербург, 1890. – С. 13; Фотинский О.А. Исследования и раскопки // Киевская старина. – Киев, 1900. – № 12. – С. 199.

⁶ Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1970. – С. 126.

⁷ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 369-373, 377.

світло-бурым ґрунтом, що містив дводинарій Сигізмунда-Авґуста 1570 року карбування⁸. Характер наповнення світло-сірого пухкого ґрунту дозволяє визначати його як смітник, що сформувався внаслідок систематичного і тривалого викидання на схил предметів, що вийшли з ужитку, будівельних відходів, тваринних решток від переробки, приготування та споживання їжі. Це дає підстави припускати існування кухні поблизу північного схилу замчища.

Рис. 1. Ділянка досліджень на сучасному плані Дубна (показана стрілкою).

Умовні позначення:

A – бастіонний замок; B – давнє замчище; B – ринкова площа

Загальна кількість опрацьованих остеологічних зразків з Дубенського замку становить 360, з них 43 кістки ссавців, 25 риб'ячих кісток, близько 180 риб'ячих лусок та 112 кісток птахів. Для порівняльного аналізу використовувались археозоологічні та палеонтологічні колекції кісток ссавців, що зберігаються в Природничому музеї Чернівецького Національного університету ім. Ю. Федьковича, колекції риб'ячих та пташиних кісток з Відділу палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України та Зоологічного музею Київського Національного університету ім. Т. Шевченка.

⁸ Державний історико-культурний заповідник м. Дубно. – НД-5460 [Звіт про результати археологічних досліджень в м. Дубно, Дубенському і Млинівському районах, Рівненської обл. в 2015 р. / ДП «Рівненська старовина» НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України; кер. Харковець Ю.І., викон.: Пшеничний Ю.Л., Ткач В.В., Бардецький А.Б. – Дубно, 2016], с. 7.

Доповненням слугувала спеціальна література⁹ для визначення кісток птиці, що належать до ряду Куроподібних.

У сміттєвих викидах Дубенського замку встановлено наявність кісток восьми видів птахів (таблиця 1): гуска (вірогідно, домашня) (*Anser anser* / *A. a. f. domestica*), крижень (*Anas platyrhynchos*), ширококоніска (*Anas clypeata*), голуб (ймовірно, голуб-синяк) (*Columba oenas* / *Columba livia*), глушець (*Tetrao urogallus*), тетерук (*Lyrurus tetrix*), куріпка (*Perdix perdix*), курка домашня (*Gallus gallus f. domestica*).

Деякі зразки опрацьованих кісток практично неможливо ідентифікувати точно (домашня качка, домашня гуска, так само як сизий голуб чи голуб-синяк). У випадку, коли точні морфологічні риси були відсутні, для ідентифікації використовувались розмірні показники. В усіх обраних для аналізу кісток пар видів наявне певне перекриття розмірів, тому використаний метод не дає однозначної відповіді, а вказує на більшу ймовірність, що рештки належали певному виду. З огляду на малі вибірки було використано Манна-Уїтні U-тест, що дозволяє визначити, чи належать два малі зразки (в нашому випадку – домашні та дикі види) до двох самостійних зразків, чи їх слід зарахувати до одного загального зразка. Також Манна-Уїтні U-тест застосовано для порівняння промірів курей з Дубенського замку з середньовічними та сучасними безпородними курми¹⁰. Проміри здійснені на основі методичних розробок Анжели фон ден Дріш¹¹.

Одна кістка (половина правої плечової кістки) із матеріалів Дубенського замку, поза сумнівом, належить до родини голубиних. У наш час в українській авіафауні відомо три види цієї родини: припутень (*Columba palumbus*), голуб-синяк (*Columba oenas*) та сизий голуб (*Columba livia*). Популяції сизого голуба, які не відносяться до нащадків одомашнених птахів, на території України мешкають виключно в Кримських горах¹². Лише ці три види відомі з голоценових відкладів України. Кістка з Дубна значно менша, ніж у припутня, тому вона належить голубу-синяку або сизому голубу. Розміри цієї кістки: найближча до основи діагональ humerus (16,7 мм) і найменша ширина corpus (5,3 мм) близькі до таких плечової кістки голуба-синяка.

Проміри кісток качки з Дубенського замку в порівнянні з параметрами існуючих сьогодні видів домашньої качки (*Anas platyrhynchos f. domestica*) та дикої качки (*Anas platyrhynchos*) показує, що їхні сучасні форми відрізняють-

⁹ Tomek T., Bocheński Z.M. A key for the identification of domestic birdbones in Europe: Galliformes and Columbiformes. – Kraków, 2009. – 111 p.

¹⁰ Gorobets L.V., Kovalchuk O.M., Pshenichny Yu.L. Remains of fish and birds from Dubno castle (16th century, Rivne region, Ukraine) // Біологічні студії. – Львів, 2016. – Т. 10, № 1. – Р. 112.

¹¹ Driesch A. von den. A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Peabody Museum Bulletin, 1976. – Vol. 1. – P. 102-137.

¹² Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – Київ, 2002. – С. 210.

ся за всіма параметрами ulna і деякими параметрами tarsometatarsus. Це, передусім, пояснюється відомим фактом, що сучасні домашні качки є більшими за тих, які були в минулому. Кістки качок з Дубенського замку знаходяться у розмірному діапазоні диких *Anas platyrhynchos*. Крім того, цей вид не рідкісний і надзвичайно чисельний. В наш час це найбільш поширений водоплавний птах та один із найулюбленіших об'єктів мисливства у минулому.

Таблиця 1
Видовий склад птахів з кухонних решток замку

Кістки		Гуска (ймовірно, домашня)	Крижень	Широконо- ска	Голуб (ймовірно голуб- синяк)	Глушець	Тетерук	Куріпка	Курка домашня
Кількість ідентифікованих решток		22	5	1	1	1	3	2	77
Мінімальна кількість особин		4	3	1	1	1	2	1	15
Частка дорослих особин (%)		75	100	100	100	100	100	100	62
Частка особин з медулярною тканиною (лише дорослі особини) (%)		25	33	0	0	0	0	100	65
cranium	загалом	1	–	–	–	–	–	–	5
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
sternum	загалом	–	–	–	–	–	–	–	–
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
coracoideum	загалом	1	–	–	–	–	–	–	6
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	1
	з медулярною тканиною	–	–	–	–	–	–	–	1
furcula	загалом	1	–	–	–	–	–	–	2
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
humerus	загалом	3	–	–	–	–	1	–	7
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
	з медулярною тканиною	–	–	–	–	–	–	–	2
ulna	загалом	2	3	1	–	–	–	–	8
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	2
	з медулярною тканиною	–	1	–	–	–	–	–	–
radius	загалом	6	–	–	1	1	–	1	3
	молодь	1	–	–	–	–	–	–	–
	з медулярною тканиною	–	–	–	–	–	–	–	–

carpo-metacarpus	загалом	1	–	–	–	–	–	–	2
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
	з медулярною тканиною	1	–	–	–	–	–	–	1
sunsacrum	загалом	1	–	–	–	–	–	–	–
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	–
femur	загалом	1	–	–	–	–	–	–	10
	молодь	1	–	–	–	–	–	–	1
	з медулярною тканиною	–	–	–	–	–	–	–	5
tibiotarsus	загалом	4	–	–	–	–	–	1	14
	молодь	–	–	–	–	–	–	–	2
	з медулярною тканиною	1	–	–	–	–	–	1	6
tarso-metatarsus	загалом	1	2	–	–	–	2	–	20
	молодь	1	–	–	–	–	–	–	3
	з медулярною тканиною	–	–	–	–	–	–	–	11

Не вдалося виділити риси чи індикатори для розрізнення сірої гуски від її домашньої породи. Тому в таблиці ці зразки подані як *Anser anser*/*Anser anser* f. *domestica*. Схоже на те, що вони належать домашнім гусям (принаймні, більшість решток).

Кістки дорослих особин були виділені на основі наявності в них медулярної тканини (рис. 2). Остання з'являється у самок протягом періоду яйценесіння¹³.

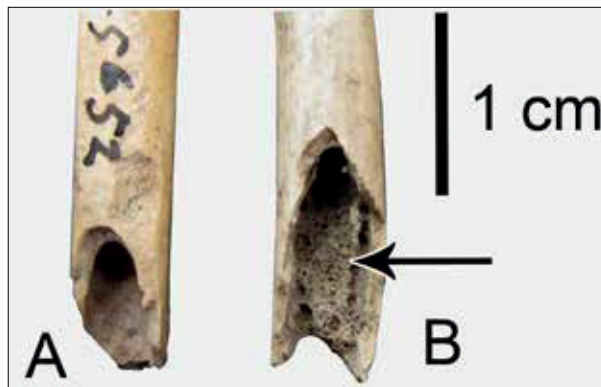

Рис. 2. Фрагменти діафізів тибіотарзальних кісток курей із замку Дубна без медулярної тканини (А) та з медулярною тканиною (В). Медулярна тканина вказана стрілкою

¹³ Rick A.M. Bird medullary bone: a seasonal dating technique for faunal analysts // Bulletin of Canadian Archaeological Association. – Ottawa, 1975. – № 7. – P. 183-190.

Результати визначення решток птахів свідчать про те, що мешканці Дубенського замку віддавали перевагу споживанню свійської птиці, загальна частка якої складає 54 або 68 % від мінімальної кількості особин (це залежить від того, були гуси свійськими чи дикими). Озвучені цифри відрізняються від показників, отриманих у ході археологічних досліджень поселень періоду зрілого середньовіччя в Україні¹⁴, але близькі до даних з поселень XIII-XIV та XV-XVI ст. на території Польщі¹⁵.

Цікавою особливістю смітника Дубенського замку є велика кількість знайдених у ньому пташиних черепів (3 курячі – 20 % від усіх решток курей та 1 домашньої гуски – 25 % від усіх, вірогідно, домашніх особин). Найбільш правдоподібним поясненням є те, що птиця була зарубана прямо у замку. Це припущення підтверджується високим відсотком молодих курей (38 % від мінімальної кількості особин). Присутність молодої птиці вказує на те, що кури були, швидше за все, вирощені на місці, а не привезені звідкись¹⁶. 87 % курячих кісток мали медулярну тканину, а тому належали яйценосним самцям. З цього випливає, що мешканці Дубенського замку не відчували нестачі харчів, якщо вони масово вживали таку птицю в їжу, ігноруючи її здатність відкладати яйця.

Середні розміри тіла курей з пізньосередньовічного Дубна менші, ніж у сучасних порід і особин з поселень східних слов'ян XI-XIV ст. Найбільша різниця спостерігається при порівнянні зі зразками з Воїня, що був зруйнований внаслідок монгольської навали в середині XIII ст. Потрібно відмітити, що це місто лежало на Дніпрі далеко від Дубна (понад 400 км по прямій). Натомість найбільш подібними до дубенських є зразки кісток птахів із Гродна (Північно-Західна Білорусь), розташованого на віддалі 380 км. Ймовірно, що кури з Дубна мали більше спорідненості із тією птицею, що жила на заході. Однак, морфологічний аналіз дає підстави лише для припущення. Для остаточного висновку необхідні додаткові дослідження інших місцезнаходжень, отримані на основі додаткових методів (переважно молекулярного).

Знахідки решток сизого голуба – звичайне явище під час розкопок середньовічних поселень в Польщі. У Дубні, натомість, виявлено лише одну кістку голуба, яка, ймовірно, належала голубу-синякові. Відсутність сизого голуба можна пояснити пропуском у ході відбору матеріалу або ж поїдан-

---

¹⁴ *Gorobets L.V., Kovalchuk O.M.* Birds in the Medieval culture and economy of the East Slavs in the 10-13th cent. AD // *Environmental Archaeology. The Journal of Human Palaeoecology*, 2017. – Vol. 22, issue 2. – P. 147-164.

¹⁵ *Makowiecki D., Gotfredsen A.B.* Bird remains of Medieval and PostMedieval coastal sites at the Southern Baltic Sea, Poland // *Acta Zoologica Cracoviensia*. – Kraków, 2002. – № 45 (special issue). – P. 65-84.

¹⁶ *Thys S., Van Neer W.* Bird remains from Late Medieval and Postmedieval sites in Brussels // *Birds in Archaeology: Proc. 6th Meeting of the ICAZ Bird Working Group in Groningen*. – Groningen, 2010. – P. 71-86.

ням решток кісток собаками чи свинями¹⁷. В нашому випадку це пояснення важко прийняти з огляду на те, що голуб-синяк, а також куріпка мають приблизно такі ж розміри, як і сизий голуб, проте їхні рештки збереглися і були знайдені в Дубні. Відтак, напрошується висновок, що сизий голуб був рідкісним (або й цілком відсутнім) у досліджуваному мікрорегіоні. Питання проникнення в минулому на українські землі сизого голуба потребує спеціального дослідження.

Таблиця 2

Видовий склад риб з кухонних решток замку

Кістки	Плітка	Невизначені коропові риби	Щука	Судак звичайний
Кількість ідентифікованих зразків	1	6	15	166
Нижньощелепна (dentale)	–	–	7	1
Зчленувальна кістка (articulare)	–	–	1	–
Зяброва кришка (operculare)	–	–	–	2
Ліва глоткова кістка (ceratobranchiale)	1	–	–	–
Хребці (vertebrae)	–	4	7	–
Фрагменти ребер (costae)	–	2	–	–
Луска (squama)	–	–	–	163

Проаналізовані матеріали свідчать про незначне видове різноманіття риби в раціоні мешканців Дубенського замку (таблиця 2). До нашого поля зору потрапили: судак звичайний (*Sander lucioperca*), щука (*Esox lucius*), плітка (*Rutilus rutilus*), а також невизначені види коропових риб (Cyprinidae gen. et sp. indet.). Для порівняння, 6 видів, включно із осетровими, сомом та вирезубом, були знайдені в нашаруваннях XVI ст. так званого “замку Ракочі” (Хмельницька обл.)¹⁸. Єдина кістка судака з Дубенського замку відносно велика і належала особині з довжиною тіла близько 72 см. Рештки плітки та щуки належали досить невеликим особинам, довжина тіла яких становила 40–45 см.

Рештки ссавців загалом нечисленні. Всього виявлено 43 кістки, що піддаються визначенню (таблиця 3).

Бурий ведмідь (*Ursus arctos*) – одна особина, представлена лівим третім п’ястям. Кістка сильно вражена патологічними змінами (остеоартрит) та з одного боку має слід зрізання гострим знаряддям. Найбільша довжина (GL) –

¹⁷ Hamilton-Dyer S. The Bird Resources of Medieval Novgorod, Russia // Acta Zoologica Cracoviensia. – Kraków, 2002. – № 45 (special issue). – P. 99-107.

¹⁸ Ковальчук О.М. Рештки прісноводних риб у матеріалах археологічних розкопок пізньосередньовічного замку Ракочі (Хмельницька обл., Україна) // Біологія: від молекули до біосфери: Матеріали V Міжнародної конференції молодих науковців (22–25 листопада 2010 р.). – Харків, 2010. – С. 353–355.

84,6 мм; ширина в середній частині діафізу (В) – 14,5 мм.

Собака (*Canis lupus f. familiaris*) – одна особина, представлена одним нижнім іклом.

Олень шляхетний (*Cervus elaphus*) – представлений двома уламками нижніх щелеп ювенільної особини та зняряддям (проколкою?) з відростка рога дорослого оленя.

Сарна (*Capreolus capreolus*) – одна особина, представлена лівою гілкою нижньої щелепи з рядом зубів р4 – м3 (53,2 мм).

Кінь (*Equus ferus f. caballus*) – представлений двома кістками – астрагалом та проксимальним фрагментом п'ястя (таблиця 5).

Бик свійський (*Bos primigenius f. taurus*) – представлений епістрофеєм, 2 астрагалами та 2 метатарзами, уламками метакарпа та ребер від щонайменше 3-х особин (таблиця 4).

Кабан дикий (*Sus scrofa*) – представлений уламками іклів і верхньої щелепи дорослих особин, та молочним моляром (m₃) молодої особини.

Свиня домашня (*Sus scrofa f. domestica*) – представлена уламками щелеп молодих особин, атлантом, лопатками, ребрами, фалангою.

Коза (*Capra aegagrus f. hircus*) – представлена одним астрагалом.

Вівця (*Ovis ammon f. aries*) – представлена однією нижньою щелепою та астрагалом.

Заєць (невизначений до виду) (*Lepus sp.*) – представлений двома уламками нижніх щелеп та ребром.

Отже, свійські ссавці представлені конем, биком, свинею, козою та вівцею, а дикі, відповідно, ведмедем, оленем, сарною, кабаном та зайцем. Хоча найбільше кісток належить бику та свині, кількість особин домашніх та диких ссавців цілком порівнювана (таблиця 3). З іншого боку, загальна кількість отриманого остеологічного матеріалу статистично незначна, тому робити обґрунтовані висновки про переважання диких чи свійських ссавців у раціоні жителів Дубенського замку проблематично. Так, видовий склад диких копитних може вказувати як на лісові широколистяні біотопи, так і на лісостепові. Разом з тим, рештки ведмедя не обов'язково свідчать про мисливську здобич. Патологічні ураження кістки п'ястя (рис. 3) показують, що звір навряд чи міг вижити в дикій природі. Ймовірно, він утримувався в замковому звіринці або належав мандрівним ромам¹⁹. У таблицях 4 і 5 вказані проміри деяких кісток свійського бика і коня.

---

¹⁹ На час перебування статті у друці були одержані результати радіовуглецевого аналізу у Познанській радіовуглецевій лабораторії. Згідно попередніх даних, кістка ведмедя має дату 771AD±132 cal. Тому віднесення описаного зразка до комплексу смітника замку поки що не може вважатися надійним.

Таблиця 3
Видовий склад кісток ссавців з кухонних решток замку

Види	Species	NISP	MNI
Ведмідь бурий	<i>Ursus arctos</i>	1	1
Собака	<i>Canis lupus f. familiaris</i>	1	1
Кінь	<i>Equus ferus f. caballus</i>	2	1
Олень шляхетний	<i>Cervus elaphus</i>	3	2
Сарна	<i>Capreolus capreolus</i>	1	1
Бик свійський	<i>Bos primigenius f. taurus</i>	12	3
Коза	<i>Capra aegagrus f. hircus</i>	1	1
Вівця	<i>Ovis ammon f. aries</i>	2	1
Свиня домашня	<i>Sus scrofa f. domestica</i>	13	3
Кабан дикий	<i>Sus scrofa</i>	4	3
Заєць	<i>Lepus sp.</i>	3	2
Разом		43	

NISP – кількість ідентифікованих кісток (number of identified specimens)

MNI – мінімальна кількість особин (minimum number of individuals)

Таблиця 4
Проміри окремих кісток бика свійського (*Bos taurus*) (мм)

Кістка	Проміри				
	GL	Вр	Др	Вд	Дд
Надп'яткова (talus)	54,2; 55,6			35,7; 33,6	
Плеснова (metatarsus)	191; 195	39,4	24,4; 28,8; 31,5	44,7; 51,3; 58,1	38,5
Фаланга 1 (phalanx I)	53,3	26,1	28,2		

Використані скорочення: GL – найбільша довжина, Вр – найбільша ширина на проксимального кінця; Вд – найбільша ширина дистального кінця; Др – найбільша глибина проксимального кінця; Дд – найбільша глибина дистального кінця.

Таблиця 5
Проміри окремих кісток коня (мм)

Астрагал	
Найбільша ширина (GB)	64,1
Найбільша висота (=довжина) (GH)	59,4
Метакарпус	
Найбільша ширина проксимального кінця (Вр)	51,0
Найбільша глибина проксимального кінця (Др)	41,8

Рис. 3. 3-тя п'ясткова кістка бурого ведмедя з патологічними ураженнями та слідами зрізання

Результати досліджень остеологічного матеріалу засвідчують, що полювання відіграло відчутну роль у житті власників замку. Цілком природно, що ця поширена серед привілейованих верств розвага, активно практикувалася і князями Острозькими. Про їх особисту участь у ловах свідчать записи в реєстрі скарбів Дубенського замку 1616 р., де рушниці для пташиного полювання (*rucznica ptasza*) поряд із рушницями на звірів (*rucznica zwirzęca*) виокремлені у загальному описі вогнепальної зброї. У цьому ж документі фіксуються мисливські сумка (*waczek aksamitny czerwony złotem tkany do myśliwstwa*) і ріжок, а також хутро і роги впольованих звірів (шкури 45 вовків, 16 лисів, 66 лосів, 23 ведмедів, по одній видри та борсука; 10 пар і 123 одиничні оленячі роги, 70 пар і 2 одиничні роги лося, 28 рогів биків)²⁰.

Зооархеологічний комплекс матеріалів Дубенського замку дозволяє скласти уявлення про характерні риси природного середовища, які надавали легкий доступ до полювання²¹. Водоплавні птахи (крижні та широконоски) переважають серед впольованої дичини. Лісові види (глушець, тетерук, ймовірно голуб-синяк) та мешканці відкритих просторів (куріпки) менш чисель-

²⁰ Regestra skarbcza książąt Ostrogińskich w Dubnie, spisane w roku 1616 / Wydał i przedmową poprzedził J.T. Lubomirski // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1898. – Т. 6, zes. 2-3. – S. 213, 214.

²¹ Gal E. The Role of ArchaeoOrnithology in Environmental and Animal History Studies // Archaeological and Cultural Heritage Preservation within the Light of New Technologies / Ed. E. Jerem. – Budapest, 2006. – P. 49-62.

ні. Наявність кісток із медулярною тканиною свідчить, що вони належать самицям, здобутим внаслідок полювання у період яйценесіння. Відомо, що Дубно розташоване в екотоні – на межі лісової та лісостепової природної зони. На південь від нього простягнувся розлогий лісовий масив Малого Полісся, значна територія якого була зосереджена навколо сіл Студянка, Буща, Шепетин, що входили до Дубенської волості князів Острозьких. Цілком ймовірно, що тут проводилося полювання на лісові види птахів та ссавців.

У наш час гніздування крижня та широконоски на території Полісся вказує на їх існування поблизу берегів, порослих очеретом (*Phragmites australis*), рогозом (*Typha angustifolia*), лепешняком (*Glyceria maxima*). Гніздування диких гусей засвідчене в умовах наявності відкритих просторів і узбереж'я із можливістю вільного до них доступу²². Ці результати взаємопов'язані з вищезгаданими відомостями про видовий склад риб. Судак потребує відкритих плес без будь-якої рослинності, тоді як щука віддає перевагу прибережним заростям. Це добре співвідноситься із реальним розташуванням замку, поблизу якого в XVI ст. існувало широкі водно-болотисті угіддя, а також два штучних стави – Сурмицький та Іванський, площею відповідно близько 1 та 2,5 км². Зважаючи на вище сказане, цілком обґрунтованим видається твердження про те, що освоєне князями Острозькими природне середовище навколо Дубна було здатне забезпечити їхні різноманітні харчові потреби відповідно до соціального статусу.

---

²² Давиденко І.В. Сучасний склад та розподіл мисливських видів птахів у водно-болотних угіддях Полісся та Лісостепу України // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник наукових статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27-29 листопада 2007 р.). – Житомир, 2007. – Т. 1. – С.151-155.